

Razvod braka i dječji socioemocionalni razvoj

Vađon, Anja

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:591469>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET ODSJEK
ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

ANJA VAĐON

ZAVRŠNI RAD

RAZVOD BRAKA I DJEČJI
SOCIOEMOCIONALNI RAZVOJ

Čakovec, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET ODSJEK
ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
Čakovec

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Razvojna psihologija

Ime i prezime pristupnika: Anja Vadon

TEMA ZAVRŠNOG RADA: Razvod braka i dječji socioemocionalni razvoj

Mentor: dr.sc. Tea Pahić

Čakovec, rujan 2019.

KAZALO

SAŽETAK	1
SUMMARY	2
UVOD	3
1. SOCIOEMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA	4
1.1. Dječji emocionalni razvoj	4
1.2. Dječji socijalni razvoj	6
1.3. Temperament i razvoj	7
1.4. Privrženost	7
2. ULOGA RODITELJA U SOCIOEMOCIONALNOM RAZVOJU DJETETA	9
2.1. Roditeljski stilovi odgoja	9
2.2. Emocionalni život obitelji	10
2.3. Utjecaj obitelji na razvoj djetetove emocionalnosti i emocionalne regulacije	11
2.4. Nepovoljni obiteljski utjecaji na socioemocionalni razvoj djece	12
3. RAZVOD BRAKA	13
3.1. Teorijska objašnjenja utjecaja razvoda na djecu	13
3.2. Rizični faktori za razvod braka	14
3.3. Vrste razvoda braka	15
3.4. Etape razvoda	16
3.5. Medijatori ili posrednici stresa razvoda	17
3.6. Moderator stresa razvoda	18
4. UTJECAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU	19
4.1. Veza između utjecaja razvoda i dječje dobrobiti	19
4.2. Medijatori utjecaja razvoda	20
4.3. Moderator utjecaja razvoda	21
5. RODITELJSKA MANIPULACIJA NAD DJECOM TIJEKOM RAZVODA BRAKA	23

5.1. Posljedice roditeljske manipulacije	23
5.2. Roditeljska manipulacija i zlostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta	24
6. PRILAGODBA I OPĆA DOBROBIT DJECE.....	25
6.1. Inicijalne reakcije	25
6.2. Kratkotrajne reakcije	26
6.3. Dugotrajne reakcije	27
ZAKLJUČAK	29
LITERATURA.....	31

SAŽETAK

U ovom završnom radu stavlja se naglasak na razvod braka roditelja, na djetetov socioemocionalni razvoj, te kako je sam razvod braka međusobno povezan sa socioemocionalnim razvojem. U radu je opisana domena socioemocionalnog razvoja djece, utjecaj obitelji na razvoj djetetove emocionalnosti i emocionalne regulacije, razvod braka, na koji sve način razvod braka roditelja utječe na djecu, koje sve posljedice ostaju kod djece u njihovom daljnjem odrastanju, na koji način roditeljska manipulacija predstavlja zlostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta, te naposljetku prilagodbu i opću dobrobit djeteta.

Tijekom razvoda braka djetetu je veza s oba roditeljima najvažnija od svih koje u tom trenutku razvija. Djetetu i dalje trebaju biti dostupna oba roditelja koja će mu pružati podršku te s kojima će ulaziti u odnose neopterećene partnerskim odnosom roditeljima, kojim će moći slobodno i neopterećeno iznositi svoje mišljenje, a prije svega, djetetu su potrebni roditelji koji surađuju, te koji mogu zajednički razgovarati i donositi važne odluke vezane uz dijete.

Ključne riječi: *socioemocionalni razvoj djece, razvod braka, dobrobit djece*

SUMMARY

The purpose of this work focuses on the divorce of parents, the child's socio-emotional development, and how divorce itself is interrelated with the socio-emotional development of children. The paper describes and explains the socio-emotional development of children, the influence of the family on the development of the child's emotionality and emotional regulation, divorce, impact of divorce on children, negative long term influences of divorce, the way parental manipulation as an abuse and /or child neglect, and ultimately child's adjustment and overall well-being.

During a divorce, a child relationship with both parents is still the most important thing of all that is developing at that moment. The child should continue to have access to both supportive parents who will continue to enter into partnership-free relationships with parents, who will be able to express their opinions freely and unburdened, and above all, the child needs cooperative parents who can talk together and make important decisions about your child.

Key words: socio-emotional development of children, emotions, divorce, children's well-being

UVOD

U predškolskoj dobi osobito je izražen utjecaj najbliže okoline na dječji razvoj, jer dijete istražuje svijet i upija određene reakcije i ponašanja, te se u ovom razdoblju dijete najbrže razvija, stoga su prve godine te koje u velikoj mjeri određuju djetetov daljnji napredak u životu.

Zdrava je i poticajna obitelj, u ranom djetinjstvu i predškolskoj dobi, ona u kojoj djeca dobivaju osjećaj sigurnosti, a okolina pruža djetetu sigurnost i razvoj zdravih vještina i navika koje će mu olakšati razvoj, ne samo u djetinjstvu - nego i u odrasloj dobi. Emocionalna sigurnost djeteta, koja je preduvjet njegova zdravog razvoja, mentalnog i tjelesnog zdravlja, temelji se na djetetovoj povezanosti s roditeljima, toplim odnosima brige i ljubavi, te na djetetovu osjećaju da je njegovo dobro, sigurnost, zdravlje i sreća stalna briga njegovih roditelja/skrbnika (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Postoje velike razlike u prilagođavanju djece na razvod roditelja. Dok većina djece uspješno savlada to krizno razdoblje, dio djece doživljava emotivne teškoće veće od uobičajene uznemirenosti i tuge, a posljedice razvoda prate ih i u odrasloj dobi. Rezultati istraživanja o utjecaju razvoda braka roditelja na dječji razvoj nisu jednoznačni. Brojna istraživanja pokazala su da djeca razvedenih roditelja imaju slabije rezultate na mjerama školskog postignuća, ponašanja, psihološke prilagodbe, samopoštovanja i društvene kompetentnosti (Amato i Keith, 1991, prema Amato, 2000).

Razvod ne mora imati nepovoljan utjecaj na djecu ako je brak roditelja bio obilježen intenzivnim sukobima, jer su ta djeca po razvodu izložena manjim razinama stresa. Međutim, kad se razvede brak koji nije bio visokokonfliktnan, to može nepovoljno utjecati na dijete. Roditeljska manipulacija djecom i nastojanje otuđivanja djeteta od drugog roditelja ekstremno su oblik visokokonfliktnih razvoda, te su osobito štetni za cjelokupan psihosocijalni razvoj djeteta (Buljan Flander i sur., 2014).

Tijekom razvoda braka zadatak je roditelja, ali i svih odraslih koji su prisutni u djetetovom životu, djetetu prenositi poruke da je svijet i nadalje sigurno mjesto unatoč nevoljama koje se dešavaju. Svakom djetetu njegova bi obitelj trebala predstavljati sigurno mjesto, temelj za njegov zdravi emocionalni razvoj.

1. SOCIOEMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA

Emocije su jedan od najvažnijih činitelja koji utječu na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu (Brajša-Žganec, 2003). Kao posljedice socijalnih iskustava iz okoline, emocije motiviraju kognitivne procese i ponašanje, te reguliraju fiziološke, kognitivne i bihevioralne aspekte ponašanja pojedinaca u okolini (Brajša-Žganec, 2003). Dijete uči u kojoj mjeri i na koji način izraziti emocije, koje emocije treba prikriti, i kako uskladiti svoje osjećaje s osjećajima drugih. Smatra se da su emocije jednim dijelom naslijeđene, a da se isto tako razvijaju pod utjecajem roditeljskog odnosa od najranije dobi djeteta (Čudina Obradović i Obradović, 2006).

1.1. Dječji emocionalni razvoj

Kako tek rođena djeca ne mogu opisati svoje osjećaje, veliki je izazov odrediti emocije koje ona doživljavaju. Vokalizacija i tjelesni pokreti pokazuju neke informacije o emocijama, dok su najpouzdaniji znakovi doživljenih emocija izrazi lica (Berk, 2008). Kasnije dolazi do izražavanja temeljnih emocija (radost, interes, iznenađenje, strah, ljutnja, tuga i gađenje), koje se mogu vidjeti na ekspresiji lica. Kada su djetetu bliske osobe u lošem emocionalnom stanju, dijete to osjeća i to se na njega odražava, što može ozbiljno naštetiti njihovom emocionalnom razvoju (Berk, 2008).

Prema Brajša-Žganec (2003), faze emocionalnog razvoja se mogu podijeliti u tri skupine. To su usvajanje emocija, diferenciranje i transformacija emocija. Usvajanje emocija odnosi se na izražavanje i percepciju emocija. Faza usvajanja emocija uključuje refleksne reakcije karakteristike temperamenta, te usvajanje određenih emocionalnih obilježja, a odvija se uglavnom u ranom djetinjstvu. Primarne emocije imaju specifične karakteristike vezane uz korijene primarnog evolucijskog naslijeđa, javljaju se rano u djetinjstvu i to automatski u interakciji s okolinom, imaju univerzalnu facijalnu ekspresiju koja je konstantna, te se mogu prepoznati u različitim kulturama (Brajša-Žganec, 2003). Faza diferenciranja

emocija odnosi se na povezivanje, kao i odvajanje izraza osjećaja prema ili od određenog konteksta ili ponašanja. Ta faza omogućuje minimaliziranje ili pretjerano naglašavanje emocija, a također i njihovo prikrivanje, a također uključuje strategije koje su usklađene s društvenim očekivanjima. U ranom djetinjstvu djeca u interakciji sa svojim roditeljima diferenciraju svoje izražavanje emocija, oponašaju roditelje i tako stvaraju obiteljske obrasce ponašanja. Djeca rano nauče identificirati emocije, ali im je potrebno određeno vrijeme da integriraju informacije iz različitih izvora, da nauče potiskivati nepoželjne emocionalne iskaze, te da nauče kako diferencirati svoje osjećaje da bi udovoljili očekivanjima okoline (Brajša-Žganec, 2003).

Transformacija emocija uključuje dva različita procesa; prvi se odnosi na način na koji određeno emocionalno stanje transformira procese učenja, razmišljanja, ili pripreme za reakciju u tom stanju, dok se drugi odnosi na to kako se sam emocionalni proces mijenja iskustvom i znanjem tako da se kontekst i značenje emocija javljaju kao konstrukcija svakog pojedinca. U fazi transformacije emocija, koja je najsloženija, dolazi do povezanosti emocionalnog iskustva i verbalizacije emocija, do miješanja emocija i njihovih transformacija (Brajša-Žganec, 2003).

1.2. Dječji socijalni razvoj

Dječji socijalni razvoj obuhvaća ponašanja, stavove i afekte sjedinjene u dječjoj interakciji s odraslima i vršnjacima (Brajša-Žganec, 2003). Prikladan socijalni razvoj zahtijeva poznavanje i razumijevanje pravila i vrijednosti zajednice u kojoj pojedinac živi, kao i ovladavanje umijećima nužnim za djelotvornu interakciju unutar te zajednice. Dijete koje je to uspjelo, razvilo je vještine socijalne kompetencije; a hoće li dijete biti socijalno kompetentno ili ne, ovisi o njegovoj sposobnosti regulacije emocija, poznavanju i razumijevanju okoline, socijalnim vještinama te njegovoj sposobnosti da se ponaša u skladu s tim spoznajama. Kompetentno dijete može iskoristiti poticaje iz okoline i svoje osobne, te postići dobre razvojne rezultate koji omogućuju zadovoljavajuće i kompetentno sudjelovanje u zajednici kojoj dijete pripada (Brajša-Žganec, 2003).

Prema Andrić i Čudina- Obradović (1994) socijalizacija emocija ostvaruje se na tri načina: 1. Promatranjem i oponašanjem 2. Socijalna okolina služi kao model oponašanja načina i intenziteta emocionalnog izražavanja 3. Socijalnim učenjem se postiže kontrola emocija (samoregulacija).

S obzirom da socijalne interakcije uključuju niz socijalnih vještina, socijalno kompetentna djeca usklađuju svoje ponašanje s tuđim tako da nalaze zajednički jezik, razmjenjuju informacije, i ispituju sličnosti i razlike u skladu s naučenim prosocijalnim vještinama. Osnovne socijalne vještine čine vještine slušanja, lijepog i odvažnog govora, traženja pomoći i naklonosti od drugih. Prikladno postupanje s osjećajima čine vještine razumijevanja vlastitih i tuđih osjećaja, postupanje sa strahom, razgovor o vlastitim i tuđim emocijama (Brajša-Žganec, 2003).

Djeca uče socijalne vještine poput kooperativnosti, odgovornosti, empatije, velikodušnosti, ljubaznosti, radoznalosti, ali i vještine poput svadljivosti, škrtosti, sukobljavanja i egoističnosti koje su povezane s problemima u socijalizaciji. Djeca koja su ovladala prosocijalnim vještinama i koja razumiju tuđa emocionalna stanja su bolji učenici, imaju manje eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju, fizički su zdravija, imaju više samopoštovanje i veće povjerenje u okolinu (Brajša-Žganec, 2003).

1.3. Temperament i razvoj

Temperament se definira kao specifičnost svakog djeteta koja se očituje kao njegova reaktivnost na okolinu i sposobnost samoregulacije ponašanja za koje se pretpostavlja da je biološki, tj. nasljedno određena (Starc i sur.,2004). Temperament predškolskog djeteta dijelimo u tri skupine, a to su: dijete lakog temperamenta, dijete teškog temperamenta, i suzdržano dijete.

Dijete lakog temperamenta (40 % djece) , u dojenačkoj dobi brzo uspostavlja pravilne dnevne ritmove, općenito je dobro raspoloženo i lako se prilagođava novim iskustvima. Brzo prihvaća utjehu i daje roditeljima osjećaj kompetentnosti i time stvara toplu emocionalnu vezu. Dijete teškog temperamenta (10 % djece) ,ima nepravilne dnevne ritmove, teško prihvaća nova iskustva i sklono je negativnim i intenzivnim reakcijama. Suzdržano dijete (15 % djece) koje je slabo aktivno, reakcije na podražaje iz okoline su mu blage i slabog intenziteta, negativnog je raspoloženja i sporo se prilagođava novim iskustvima. Ostalih 35 % djece ne pripada ni u jednu od ovih skupina, već pokazuje mješavine karakteristika temperamenta. Razvod braka roditelja povećava vjerojatnost lošijeg odnosa između roditelja i djeteta te djetetovih problema prilagodbe nakon razvoda, a upravo se temperament pokazao kao prediktor prilagodbe na rastavu (Lengua i sur., 2000). Za roditelje je bitno da uzmu u obzir temperament vlastitog djeteta kako bi svojim ponašanjem i odnosom prema djetetu smanjili poteškoće koje se mogu pojaviti prilikom njegove prilagodbe na razvod.

1.4. Privrženost

Privrženost je snažna emocionalna povezanost koju imamo s posebnim ljudima u svom životu i koja kod nas izaziva ugodu i radost kada smo s njima u interakciji, u razdobljima stresa, njihova nas blizina može utješiti (Berk, 2008, str. 185). Prema sociobiološkoj teoriji Johna Bowlbya (1975; prema Berk, 2008), rano iskustvo odnosa s roditeljima oblikuje razvoj i kvalitetu bliskih odnosa u odrasloj dobi. Prva iskustva u odnosima s drugima, najčešće s majkom, osiguravaju temelje na kojima djeca kasnije grade svoje odnose s okolinom, a priroda tih prvih veza oblikuje kasnije razvoj i kvalitetu bliskih odnosa.

Bowlby (prema Berk, 2008) razlikuje četiri stadija razvijanja privrženosti: Stadij pretpriprvenosti, stadij nastanka privrženosti, stadij jasno uspostavljene privrženosti, te stvaranje recipročnog odnosa. U stadiju pretpriprvenosti, koji traje od rođenja do 6 tjedana, se javljaju urođeni signali; hvatanje i osmjehivanje, plakanje i gledanje odraslima u oči, koji dovode novorođenče u blizak kontakt s drugim ljudima. U ovom razdoblju djeca prepoznaju miris i glas svoje majke, no ona joj još uvijek nisu privržena jer se ne bune kada ostanu s nepoznatom osobom. U stadiju nastanka privrženosti (od 6 tjedna do 6-8 mjeseci), djeca različito reaguju na poznate i nepoznate osobe. S obzirom da djeca uče da njihovo ponašanje utječe na ponašanje osoba oko njih, tako počinju razvijati i osjećaj povjerenja, tj. da će osoba koja o njima skrbi reagirati kada joj se uputi određeni signal. Iako prepoznaju svog roditelja, djeca u tom stadiju još uvijek ne protestiraju kada se od njega odvajaju. U stadiju jasno uspostavljene privrženosti (od 6-8 mjeseci do 18-24 mjeseca) djeca pokazuju separacijsku anksioznost ili tjeskobu kod odvajanja. Separacijska anksioznost ovisi o djetetovu temperamentu i trenutnoj situaciji, te se ne pojavljuje uvijek. U stadiju stvaranja recipročnog odnosa (nakon 18-24 mjeseca), zbog brzog razvoja sposobnosti mentalnog predočavanja, dijete počinje razumjeti zašto roditelj dolazi ili odlazi, te se tako prosvjed kod odvajanja smanjuje (Berk, 2008).

Prema osnovnoj pretpostavci teorije privrženosti, priroda emocionalne povezanosti koju osoba razvije s primarnim skrbnikom ima glavnu ulogu i u kasnijim bliskim odnosima. Djeca koja sa roditeljima ostvare podržavajuće veze karakterizirane poticanjem autonomije imaju tendenciju razvitka sigurnog stila privrženosti u odrasloj dobi. S druge strane, djeca koja iskuse hladne i manje brižne odnose sa svojim skrbnicima, vjerojatnije će razviti neki od nesigurnih stilova privrženosti koji može rezultirati izbjegavanjem bliskosti s drugom osobom ili osjećajem anksioznosti prilikom odvojenosti od osobe. Sigurna privrženost odnosi se na izražavanje i eksperimentiranje s većim dijapazonom emocionalnih postupaka, dok nesigurna privrženost dovodi do krutih i nesigurnih reakcija (Brajša-Žganec, 2003).

Kakav će se odnos privrženosti razviti, ovisi o majčinoj osjetljivosti na potrebe svog djeteta, o kvaliteti privrženosti koje su majke razvile sa svojim primarnim skrbnicima te o karakteristikama dječjeg temperamenta. Majke sigurno privržene djece su emocionalnije i više verbalno odgovaraju na reakcije svoje djece u odnosu

na majke nesigurne djece (Brajša-Žganec, 2003). Kontinuitet skrbi o djetetu vjerojatno je ključan činitelj koji određuje hoće li kvaliteta privrženosti u dojenačkoj dobi utjecati na kasniji razvoj (Berk, 2008).

2. ULOGA RODITELJA U SOCIOEMOCIONALNOM RAZVOJU DJETETA

2.1. Roditeljski stilovi odgoja

Roditeljski stilovi odgoja su kombinacije roditeljskog ponašanja koje se pojavljuju u širokom rasponu situacija, stvarajući trajniju klimu odgoja djece (Berk, 2008). Nekoliko je različitih tipologija roditeljskih stilova, ali najčešće se proučavala tipologija koju je definirala Diana Baumrind (1967, prema Berk, 2008). Ona je zaključila da je roditeljski nadzor (kontrola) najvažniji element roditeljske funkcije i prema njemu je definirala četiri različita roditeljska stila: autoritaran, autoritativan, permisivan i zanemarujući stil (Čudina Obradović i Obradović, 2006). Autoritativni stil odgoja je najuspješniji pristup odgoju djece – podrazumijeva veliko prihvaćanje i uključenost roditelja, prilagođene tehnike kontrole, te primjereno omogućavanje autonomije. Autoritativni roditelji su topli, brižni i osjetljivi na potrebe svog djeteta (Berk, 2008).

Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006), glavni su odgojni ciljevi autoritativnog roditeljstva razviti djetetovu znatiželju, kreativnost, sreću, motivaciju i samostalnost. Roditeljska uloga nije nadzorna, već savjetnička. Djeca koja žive u takvom okruženju spontana su i slobodno izražavaju mišljenje i emocije, pa djeluju manje poslušno i "odgojeno", nego djeca iz autoritarnog okruženja. Stil autoritativnog roditeljstva je prediktivan za razvoj uspješnog djeteta jer nalaže roditeljima da postavljaju granice svome djetetu i provode nadzor, ali bez isključivanja ljubavi i topline, s mnogo razumijevanja i objašnjavanja. Autoritaran odgojni stil obuhvaća opće prilike u kojima roditelji od djeteta mnogo očekuju i strogo ga nadziru, a djetetu ne daju dovoljno topline i potpore. Zadatak autoritarnog roditelja jest postaviti granice i pravila, a prekršaji se kažnjavaju, često i tjelesno (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca autoritarnih roditelja su tjeskobna i nesretna, a dječaci često pokazuju ljutnju i prkos, dok su djevojčice ovisne, ne

istražuju i zatečene su kada se nađu pred zahtjevnim zadatkom (Berk, 2008). Permisivan roditeljski odgoj obuhvaća prilike u kojima roditelji od djece traže malo i provode slabu kontrolu, ali im daju veliku toplinu i potporu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca permisivnih roditelja su impulzivna, neposlušna i buntovna. Također su često prezahtjevna i ovisna o odraslima, te su manje ustrajna u zadacima od roditelja koji djecu više kontroliraju (Berk, 2008). Zanemarujući roditeljski odgoj odnosi se na prilike roditeljstva unutar kojih se na dijete postavljaju mali zahtjevi, ono nema nadzora, ali niti topline i potpore. Roditelji ili emocionalno odbacuju djecu ili nemaju vremena i snage brinuti se za njih. Reakcija na takav roditeljski odnos jest djetetovo neprijateljstvo i otpor, a zbog toga djeca ne uspijevaju steći društvenu kompetenciju i neuspješna su u školi. Iz takvog odnosa najčešće se razvijaju adolescenti koji pokazuju različite oblike neprihvatljivog ponašanja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

2.2. Emocionalni život obitelji

U ranom djetinjstvu i predškolskoj dobi zdrava je i poticajna obitelj ona u kojoj djeca dobivaju osjećaj sigurnosti, pruža djetetu najveću tjelesnu sigurnost i zdravlje, a također mu daje znanje, vještine i navike koje osiguravaju zdravlje ne samo u djetinjstvu, nego također i u odrasloj dobi. Emocionalna sigurnost djeteta se temelji na njegovoj povezanosti s roditeljima, toplim odnosima brige i ljubavi, na djetetovu osjećaju da ima sigurnost, zdravlje, sreću, te da je stalna briga njegovih roditelja/skrbnika (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Zdrava i poticajna obitelj nudi djetetu trajnu, stalnu i strukturiranu okolinu, koja će istodobno biti poticajna za dijete, nuditi razna iskustva, a roditelji će objašnjavati nove doživljaje i razvijati djetetovo razumijevanje vanjskih događaja, te razumijevanje tuđeg doživljaja tih događaja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). S druge strane, također postoje i rizične obitelji. Konflikti, problemi roditelja u braku i razvod braka povezani su kod djece s depresijom, povlačenjem, smanjenom socijalnom kompetencijom, većom agresivnošću, zdravstvenim problemima, lošim općim postignućem, te slabim školskim ocjenama (Brajša-Žganec, 2003). Osnovna karakteristika rizične obitelji jest postojanje sukoba i agresije, a odnosi među njezinim članovima te među roditeljima i djecom hladni su, zapuštajući i

zanemarujući. Među čimbenicima rizika negativno emocionalno doživljavanje i neprihvatljivo ponašanje najviše potiču trajna izloženost roditeljskim sukobima, nekvalitetno roditeljstvo i novčane teškoće obitelji. Svaka od ta tri čimbenika neovisno povećava nepoželjne oblike ponašanja, a njihovo se djelovanje zbraja. Nekvalitetno roditeljstvo potiče agresivno i delinkventno ponašanje, a novčane teškoće anksioznost i depresiju djece (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

2.3. Utjecaj obitelji na razvoj djetetove emocionalnosti i emocionalne regulacije

Temperament i emocionalne osobine u prvoj godini života primjećuju se u djetetovu ponašanju kao izraženija sklonost pozitivnoj ili negativnoj emocionalnosti. Pozitivna emocionalnost pokazuje se kao djetetovo spontano pokretanje ruku, nogu i tijela, čime često izražava sreću i užitak, te spontano i reaktivno djetetovo glasanje. Često plakanje, nemir i iskazivanje nezadovoljstva kada nisu zadovoljene djetetove potrebe pokazuje se kao negativna emocionalnost (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Prva godina djetetova života je vrlo bitna za razvoj pozitivne emocionalnosti i emocionalne regulacije, o kojima će ovisiti kvaliteta djetetova socijalno-emocionalnog funkcioniranja, u kojoj se također uspostavlja privrženost s majkom. U tom početnom razdoblju optimalni će socioemocionalni razvoj djeteta postići roditelji koji reagiraju na djetetovo ponašanje pozitivnim, emocionalno ugodnim i smislenim reakcijama (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Nasuprot tome, djeca koju odgajaju depresivne majke, u prve tri godine života pokazuju znatno više neprilagođenog ponašanja i emocionalnog izražavanja, nego djeca zdravih majki. U razdoblju kad dijete počinje razumijevati i rabiti govor, nakon godine i pol do treće godine života najvažniji utjecaj na socijalno-emocionalni razvoj ima vrsta i način majčine/roditeljske komunikacije s djetetom, osobito način rješavanja sukoba između djeteta i majke. Najkvalitetniji socioemocionalni razvoj pokazuju djeca čije majke sukobe s njima rješavaju pomoću objašnjenja i opravdanja postupaka te nude rješenje za poboljšanje odnosa (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

2.4. Nepovoljni obiteljski utjecaji na socioemocionalni razvoj djece

Prelijevanje negativnih emocija i napetosti između bračnih partnera na njihove odnose s djecom nedvojbeno je potvrđeno (Almeida, Wethington i Chandler, 1999; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Roditelji započinju više negativnih emocionalnih interakcija s djecom nakon međusobnih svađa i sukoba. Jedan krug negativnih odnosa (između roditelja) otvara drugi krug negativnih odnosa (između roditelja i djece). Ta se dva kruga međusobno hrane i potiču, osobito ako je početni izvor napetosti bio u vezi s problemima djece. Iako majke izvještavaju o dvostruko više sukoba s djecom nego očevi, očevi češće nego majke prelijevaju napetost i nezadovoljstvo na odnose s djecom, a također češće prelijevaju negativne odnose s djecom na odnos sa ženom (Čudina-Obradović, Obradović, 2006).

Kako navodi Čudina-Obradović i Obradović (2006), svjedočenje roditeljskim svađama i sukobima za većinu djece je neizbježan događaj i ne mora uvijek negativno utjecati na njihov socijalno-emocionalni razvoj. Roditeljski sukobi koji nisu neprijateljski i razrješavaju se konstruktivno s jasnim pozitivnim zaključkom mogu imati i pozitivan utjecaj te poslužiti kao primjer kvalitetnog razrješavanja sukoba. Djetetova nazočnost svim oblicima destruktivnog sukoba među roditeljima povećava vjerojatnost da će dijete imati niz psihičkih problema, poput tjeskobe, depresije, delikvencije, neslaganje s vršnjacima, a dijete također može doživjeti neuspjeh u školi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Djeca na razvod roditelja reagiraju jakim emocijama tuge, ljutnje, tjeskobe, straha, manifestiraju različite probleme u mentalnom i fizičkom zdravlju, ponašanju, a specifične reakcije i problemi mogu varirati ovisno o dobi djece. Većina ovih problema prestaje nakon određenog vremena, iako za manji postotak djece učinak može biti dugoročan, te se protegnuti i sve do odrasle dobi. Posljedice razvoda nisu jednake za svu djecu i njihova prilagodba ovisi o različitim faktorima. Roditeljska uključenost u dječje aktivnosti, iskazivanje topline i ljubavi, osiguravanje odgovarajućeg vodstva i nadzora, kao i primjerena roditeljska suradnja mehanizmi su za koje se pokazalo da štite djecu od negativnih utjecaja razvoda (Buljan Flander i sur., 2014).

3. RAZVOD BRAKA

3.1. Teorijska objašnjenja utjecaja razvoda na djecu

Minuchin (1974; prema Buljan Flander i sur., 2014) naglašava sistemskom obiteljskom teorijom kako je obitelj sustav načinjen od međusobno povezanih članova od kojih svaki svojim postupcima utječe na druge, čime se održava, ili ne uspijeva održati, zdrav sustav. Unutar sustava dolazi do tzv. „prelijevanja“ dinamike odnosa iz jednog podsustava u drugi, u obliku raspoloženja, osjećaja ili ponašanja. Erel i Burman (1995; prema Buljan Flander i sur., 2014), naglašavaju da djeca roditelja koji su u toploj emotivnoj vezi imaju prisnije odnose s njima, dok će bračni sukobi dovesti do toga da se djeca emocionalno udalje od svojih roditelja. Ako se navedena teorija primjeni na problematiku razvoda, zdravu bi obitelj nakon razvoda obilježavalo to da roditelji nastave kompetentno obavljati svoje roditeljske uloge, zajedničkim se snagama trude dječju dobrobit i zdrav razvoj staviti na prvo mjesto, a djeca i dalje imaju bliske odnose s roditeljima. Ako rastavljeni roditelji dobro funkcioniraju kao uigrani (su) odgajatelji bez usmjerenosti na propali odnos, djeca mogu napredovati usprkos razvodu. Kod razvedenih obitelji, vrlo čest je blizak odnos sa samo jednim roditeljem. Kad ih se uspoređuje s djecom iz cjelovitih obitelji, djeca razvedenih roditelja imaju lošije odnose s majkama i očevima, što se može objasniti činjenicom da razvodom obitelj prestaje biti jedan cjeloviti sustav, u tom se slučaju ona dijeli u dva odvojena sustava, odnosno u obiteljske dijade koje mogu biti međusobno nekonzistentne (Buljan Flander i sur., 2014).

Amato (2000; prema Buljan Flander i sur., 2014) je klasičnu teoriju stresa primijenio na obitelji u razvodu i formulirao teoriju obiteljskog stresa prema kojoj je razvod potencijalno stresno iskustvo za djecu. Ako se na razvod gleda kao na stresan događaj nakon kojeg neminovno slijedi razdoblje prilagodbe, raspad braka je proces koji se događa kroz duži vremenski period, počinje dok su roditelji još u braku i završava godinama nakon što razvod postane pravno valjan. Kratkotrajni stres i dugotrajne napetosti koje prethode i slijede nakon samog razdvajanja, a manje sam čin razvoda, dovode do ponašajnih, emocionalnih, interpersonalnih i školskih poteškoća kod djece. Amato je kasnije svoju teoriju preformulirao u teoriju višestrukih tranzicija. Naime, dok neke studije na razvod gledaju kao jednu životnu promjenu, kroz ovu se teoriju on percipira kao niz manjih promjena koje dijete

doživljava, te je broj tih mogućih promjena koje razvod donosi, više nego sam razvod, ono što za djecu predstavlja rizik. Promjene u strukturi odrastanja kod djece mogu dovesti do problema u ponašanju, školskom postignuću i općenitom napredovanju (Buljan Flander i sur., 2014).

Coleman (1988; prema Buljan Flander i sur., 2014) svojom teorijom obiteljskog socijalnog kapitala stavlja naglasak na značenje roditeljskih resursa spram djece, te pojašnjava kako se socijalni kapital obitelji temelji na snazi veze roditelja i djece. Kvaliteta veze djece i roditelja kroz brojna se istraživanja pokazala povezanom s ponašajnim problemima kod djece, psihološkom prilagodbom, subjektivnim zadovoljstvom, školskim uspjehom te bliskošću s ostatkom rodbine, a posebno je bitna u periodu adolescencije te kasnije kad se formiraju bliske veze.

Teorija ravnoteže u suglasju je s hipotezom o olakšavanju stresa, no naglasak stavlja na konzistentnost odnosa, a ne krajnji efekt. Nastojanje održavanja dobrih odnosa s međusobno sukobljenim roditeljima dovest će u tom slučaju dijete u psihološku dilemu, odnosno stanje disonance i osjećaja da su uhvaćeni u središte sukoba, a emocionalna cijena za dijete veća je od dobrobiti koja bi proizašla iz dva topla odnosa s roditeljima. Odabiranje strane u tim slučajevima može biti manje stresno od nastojanja djeteta da ostane neutralno (Buljan Flander i sur., 2014).

3.2. Rizični faktori za razvod braka

Istraživanja provedena prošlih desetljeća ustanovila su kako među opće faktore rizika za razvod spadaju sklapanje braka u tinejdžerskoj dobi, siromaštvo, nezaposlenost, niska razina obrazovanja, kohabitacija, iskustvo predbračnog začeca i/ili porođaja, nova bračna zajednica koja uključuje djecu iz prijašnjih bračnih zajednica, miješani brakovi, drugi ili treći itd. brak, te neodrastanje uz roditelje koji su u braku (Teachman, 2002; Frisco i Williams, 2003; prema Amato, 2010; prema Buljan Flander i sur., 2014).

Interpersonalni prediktori razvoda uključuju obiteljsko nasilje, česte konflikte, nevjeru, percipiranu količinu problema te slabu predanost bračnoj vezi, nisku razinu ljubavi i povjerenja među supružnicima (Buljan Flander i sur., 2014).

3.3. Vrste razvoda braka

Kako navode autori Ayoub, Deutsch i Maraganore (1999; prema Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014), razlikujemo tri tipa razvoda braka: razvod kao vrsta poslovnog dogovora, prijateljski razvod, i visokokonfliktni razvod.

Razvod kao vrsta poslovnog dogovora jest tip razvoda na koji supružnici gledaju kao na sklapanje posla, a tipičan je u slučajevima kada supružnici shvaćaju da se više ne vole i ne dijele zajedničke interese te žele svaki za sebe nastaviti sa svojim životima. Ovakav tip razvoda karakterizira malo kontakata nakon razvoda, gotovo isključivo vezano uz skrb za djecu. Takvi roditelji probleme rješavaju bez mnogo emocionalnosti, dogovorno te u cilju najboljeg interesa djeteta. Prijateljski razvod čest je kod roditelja koji bolje funkcioniraju kao prijatelji nego ljubavnici ili partneri, a nerijetko i nadalje ostaju u bliskim i prijateljskim odnosima. Visokokonfliktni razvod karakterizira snažno izražen sukob među roditeljima, koji ne uspijevaju riješiti nesuglasice na neki od prvih dva načina. Svoj sukob pretvaraju u ratovanje, što nerijetko šire i na djecu i ostatak obitelji (Buljan Flander i sur., 2014). Visokokonfliktnih razvoda ima oko 25 %, a za njih su karakteristične negativne emocije i visoke razine stresa, visoka stopa hostilnih reakcija i veća sklonost sudskom rješavanju nesporazuma. Ovisno o tome koliko su nisko ili visoko na dimenzijama međusobne interakcije i kvaliteti komunikacije, Ahrons (1995; prema Buljan Flander i sur., 2014) razlikuje 4 vrste roditelja: kooperativni kolege; umjereni u interakciji, no s vrlo kvalitetnom komunikacijom (sa svojim bijesom i konfliktima nose se na produktivan način i u to ne uključuju djecu); savršeni prijatelji; visoki na interakciji i kvaliteti komunikacije, ima ih vrlo mali postotak, ljutiti suradnici; neredovitost međusobnih interakcija i umjerena kvaliteta komunikacije, a od prve skupine se razlikuju po tome što ne uspijevaju suspregnuti bijes, već u to uključuju čitavu obitelj. Posljednja vrsta roditelja su bijesni protivnici; koji su niski na obje dimenzije i tipičan su primjer lošeg razvoda čiji je bijes uništio život čitavoj obitelji, a godinama nakon razvoda nose patnju i uznemirenost svojim bližnjima. Za njih je karakteristična sudska bitka za bitkom, a nerijetko se dogode i nasilni ispadi.

U tijeku razvoda braka značajnu ulogu igraju i djeca iz braka koji se razvodi. Tijekom razvoda roditelji različito upotrebljavaju svoju djecu. Tome prethodi "borba" za dijete, u kojoj se upotrebljavaju najraznovrsnija sredstva, od podmićivanja

darovima, pa sve do pretvaranja djeteta u "povjerljivog prijatelja", kojemu se otkrivaju sve tajne roditeljskog konflikta. Dijete razvodom ne bi smjelo izgubiti jednog roditelja, nego i dalje zadržati oba (Brajša, 1998).

3.4. Etape razvoda

Prema klasifikaciji Simona Ducka (1992; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), partneri od vremena kada su u braku bili sretni, do trenutka kada zaključče da zajednički život više nema smisla, prolaze pet etapa: Emocionalni raskid, intrapsihička etapa, dijadna ili bračna etapa, društvena etapa, i bračni sprovod.

U razdoblju emocionalnog raskida dolazi do emocionalnog hlađenja, obično jednog partnera. Partneri se udaljavaju i kontakti među njima sve su rjeđi. U intrapsihičkoj etapi, partner koji je započeo emocionalno udaljavanje uočava slabosti drugog partnera koje prije nije primjećivao, te postaje prema njemu kritičan, često bezrazložno. Nije rijedak slučaj da nezadovoljni partner glasno kritizira drugog partnera, a često o tome govori prijateljima i poznanicima. U dijadnoj ili bračnoj etapi kritizirani bračni partner shvaća da je onaj drugi u braku nezadovoljan, i traži objašnjenje. Ako partneri nađu zadovoljavajuće rješenje, te ako doista dođe do promjene koja će zadovoljiti oba partnera, brak će se nastaviti i kaskada prema razvodu bit će zaustavljena. U suprotnom, međusobni odnosi će se pogoršati i nastupit će četvrta etapa, koja se naziva društvena etapa. U društvenoj etapi tipično je da nezadovoljni partner obavještava rodbinu i prijatelje o teškoćama u braku i o mogućnosti razvoda. Rodbina i prijatelji se podijele, jedni brane partnera koji namjerava brak raskinuti, a drugi zaštićuju drugog partnera kao žrtvu. Katkad je ta promjena toliko drastična da se raskidaju prijateljstva i pogoršavaju odnosi s vlastitom, a mnogo češće s rodbinom drugog partnera. U posljednjoj etapi odnosi među partnerima izrazito su loši i jedan, a ponekad i oba partnera donose odluku o razvodu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

3.5. Medijatori ili posrednici stresa razvoda

Medijatori su različite emocionalne reakcije ili oblici ponašanja, a prema Amato (2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) se grupiraju s obzirom na prirodu u socijalne, psihološke i medijatore ponašanja.

U socijalne medijatore stresa razvoda se ubraja prekid s djecom, ako se radi o roditelju koji je napustio dom, što je u većini slučajeva otac, zatim prekid sa zajedničkim prijateljima, dok bivše žene gube više socijalnih i prijateljskih kontakata od svojih bivših muževa. Nakon razvoda često se nastavlja sukob s bivšim partnerom oko djece i podjele dobara. Uobičajena je selidba ili promjena mjesta stanovanja, a smanjuje se i druženje i/ili se prekidaju odnosi s rodbinom ili rodbinom drugog partnera. To se smatra jednim od najtežih posljedičnih stresora, a zbog razvoda, smanjuje se životni standard (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

U psihološke medijatore stresa razvoda ubrajaju se bijes, anksioznost prema bivšem partneru, promjene raspoloženja od sreće zbog samostalnosti do anksioznosti i depresije zbog straha što će biti sutra i kako će izgledati budući život. Nakon razvoda partneri često imaju izražen osjećaj da nisu uspjeli kao supružnici ili kao roditelji i zato im je smanjeno samopoštovanje. Mnogi sebe okrivljuju za razvod jer možda nisu bili dobar i dovoljno pažljiv partner, nisu bili privlačni partneru ili su zapustili partnera i bračne obveze (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

U oblicima ponašanja kao medijatora stresa razvoda, bivši partneri nikad nemaju dovoljno vremena da obave sve potrebne poslove koje su prije razvoda dijelili s partnerom. Zato često kasne na posao, imaju problema u intimnom životu, problem je ako nemaju novog partnera pa su nezadovoljni i zabrinuti, a ponekad se problem, koji je tipičniji za bivše muževe, odnosi na kratkotrajne intimne i emocionalno površne seksualne odnose s jednom, a češće s više partnerica, što zapravo ne zadovoljava te muškarce pa se i dalje osjećaju usamljenima (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

3.6. Moderatori stresa razvoda

Moderatori su osobine pojedinca koje ih štite od intenzivnog stresa ili koje olakšavaju borbu sa stresom. Najvažniji su : rod i dob partnera, trajanje braka, i novi partneri (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Rod: Postavlja se pitanje je li ženama ili muževima lakše ili teže suočiti se s problemima koje donosi razvod braka (Amato, 2000; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Bivši se muševci teže snalaze u novoj situaciji, no ta kriza je relativno kratka. Za žene koje su socijalizirane prema tradicionalnom modelu socijalizacije, razvod braka može značiti osobni neuspjeh i povećati probleme prilagodbe. No, žene koje nisu usmjerene isključivo na brak i obitelj, nego su više posvećene svojem zvanju i postizanju karijere, osjećat će stres manje i njihova će kriza biti manja i kraća. Najveća je rodna razlika između bivših partnera u ekonomskoj snazi ili prilikama u kojima žive nakon razvoda. Nakon razvoda ekonomska snaga žene pada čak 30% - 50 %, a u većine muževa ekonomska se snaga povećava. Žene nakon razvoda imaju ozbiljnih financijskih problema i mnoge jedva sastavljaju kraj s krajem, a nije rijetko da na kraju mjeseca nemaju novca za osnovne životne potrebe te ga moraju posuđivati i odmah sljedeći mjesec vraćati (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Dob: Prema Hetherington i Kelly (2002; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), utvrđeno je da se stariji partneri nakon razvoda teže snalaze i doživljavaju intenzivnije stres nego mlađi partneri, a to osobito vrijedi za žene. Starije žene proživljavaju dužu i bolniju krizu, jer teže nalaze novog partnera i teže sklapaju novi brak.

Trajanje braka ili bračni staž: važan je za intenzitet stresa i trajanje krize nakon razvoda braka. Bračni partneri koji su prije razvoda bili kratko u braku, dvije do tri godine, osjećaju manji stres nego oni koji su u braku proveli više godina. Tijekom prvih par godina, bračni se partneri upoznaju i prilagođavaju zajedničkom životu. Ako se razvedu prije nego što se prilagode jedan drugome, stres neće biti veliki, posebno u usporedbi s intenzitetom koji osjeća jedan ili oba partnera koji su godinama živjeli skupa (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Novi partneri i romantični odnosi: Snažan su moderator stresa. Bivši partneri koji su brzo nakon razvoda uspjeli pronaći novog i odgovarajućeg partnera, mnogo

se manje žale i imaju manje teškoća u prilagodbi, pa čak ne osjećaju teškoće. Novi brak također smanjuje teškoće i stres, a opća dobrobit pojedinca koji su sklopili novi brak je neusporedivo veća od dobrobiti bivših bračnih partnera, koji nakon braka žive sami ili s djecom i nisu uspjeli ostvariti novu vezu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

4. UTJECAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU

4.1. Veza između utjecaja razvoda i dječje dobrobiti

Kako navode Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković (2014; prema Brajša-Žganec, Lopžić, Penezić, 2014), s područja bihevioralne genetike postavlja se pitanje je li dobivena povezanost između roditeljskih sukoba i/ili razvoda i dječje dobrobiti doista legitimna. Naglašava se veza između rizičnih faktora same obitelji i kasnije dječje prilagodbe, te kako se neke problematične roditeljske osobine poput neuroticizma ili sklonost antisocijalnom ponašanju nasljeđuju. Smatra se da su takvi roditelji skloniji bračnim sukobima i razvodima, kao i da te dvije činjenice zapravo dovode do naizgled uzročno-posljedične veze razvoda braka i dječje prilagodbe, dok ista zapravo ne postoji, već je uzrok dječjih teškoća genetski prijenos.

Model dječjeg utjecaja dovodi u pitanje ranije postavke utjecaja razvoda na dobrobit djece, upozoravajući kako je moguće i sasvim suprotno objašnjenje veze između razvoda i dječje prilagodbe, ponašanje i emocionalni problemi djece razlog su nesloge među roditeljima. Utjecaj roditeljskog konflikta ili razvod se pokazao bitnim za dječju prilagodbu i u slučaju biološke, ali i posvojene djece. Strohchein (2005; prema Buljan Flander i sur., 2014) je ustanovila da su čak i prije razvoda djeca čiji su se roditelji kasnije razveli pokazivala povišene razine depresivnosti, tjeskobnosti i antisocijalnog ponašanja u odnosu na djecu roditelja koji se nisu rastali. Ipak, djeca su po razvodu nastavila pokazivati rast u simptomima depresivnosti i anksioznosti, no ne i u antisocijalnom ponašanju, što opet ide u prilog tezama da je razvod stresan za djecu i narušava njihovu dobrobit (teorija stresa), kao i da razvod u slučaju visokokonfliktnih brakova može dovesti do poboljšanja u određenim područjima dječjeg funkcioniranja kad se dijete makne iz stresne okoline.

4.2. Medijatori utjecaja razvoda

Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006), u medijatore utjecaja razvoda ubrajamo: smanjenu angažiranost roditelja, pad životnog standarda i siromaštvo, sukobe između roditelja, i prateće nepovoljne događaje.

Smanjena angažiranost roditelja: Partneri su usmjereni na sebe, na međusobne probleme, a partner koji pokreće razvod često izbjegava dužnosti u obitelji, pa i brigu za djecu. Otac koji je bio brižan, pažljiv i aktivan u odgoju djece, mijenja svoje interese. Ako su nakon razvoda očevi uspjeli odrediti novi identitet, odnosno odvojiti ulogu oca od uloge muža, njihova uključenost nakon razvoda neće se mnogo promijeniti. Majke koje pokreću razvod katkada se ponašaju na sličan način. Iako možda žele, nemaju dovoljno vremena ni strpljenja baviti se djecom, tako da su ona u tom razdoblju obiteljskog života često prepuštena sama sebi, rodbini ili ako se radi o starijoj djeci, prijateljima ili vršnjacima. Svi kućanski poslovi, sav odgoj i briga za djecu prelaze na majku, koja vrlo teško ispunjava uloge i obveze koje su prije razvoda partneri dijelili. Također se može smatrati da je smanjena aktivnost roditelja u bavljenju djecom posljedica razvoda. To je ozbiljan stresor i za roditelja-skrbnika i za djecu te često izaziva probleme u prilagodbi djece novonastalim prilikama (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Pad životnog standarda i siromaštvo: Kao jedna od najvažnijih posljedica razvoda, gotovo se uvijek navodi pad ekonomskog standarda roditelja koji nakon razvoda živi s djecom. Roditelj koji ne živi s djecom, a to je u većini slučajeva otac, često zaboravlja financijske obveze prema djeci, neredovito ili uopće ne plaća alimentaciju. Roditelj koji skrbi za dijete, zbog ekonomske teškoće i neimaštine, nije u mogućnosti platiti djeci obrazovne aktivnosti izvan škole, primjerice učenje stranih jezika, glazbene škole ili druge aktivnosti. Djeca to znaju, nezadovoljna su jer vide da žive u drugačijim uvjetima nego ostala djeca, pa su često u sukobu sa svojim skrbnikom, a sve to otežava njihovu prilagodbu i djeluje na njihovu opću dobrobit. Pad životnog standarda kao posljedica razvoda je u svakom slučaju vrlo važan medijator i stresor, koji djeluje na dobrobit djece u jednoroditeljskoj obitelji (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Sukobi među roditeljima: Djeca sukob roditelja doživljavaju kao ugrozu, boje se što će biti s njima ili s čitavom obitelji ako se roditelji nastave sukobljavati ili ako

se zbog čestih sukoba razvedu. Niz problema koje bivši partneri moraju riješiti, npr. pitanje s kime će djeca nakon razvoda živjeti, podjela zajedničke imovine, alimentacija i drugo, mogući su izvori sukoba među bivšim partnerima. Takvi sukobi mogu biti česti i dugotrajni, a djeca su obično njihovi svjedoci i teško ih doživljavaju. Ovisno o učestalosti i dugotrajnosti sukoba među bivšim partnerima, možemo očekivati lakšu, bržu, težu i sporiju prilagodbu djece novim uvjetima života i njihovoj dobrobiti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Prateći nepovoljni događaji: Promjena mjesta stanovanja, često prelazak u lošiji stan zbog pada standarda. Ako se radi o školskoj djeci, promjena škole i prilagodba novoj školi je za njih snažan stresor (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

4.3. Moderatori utjecaja razvoda

Moderatori utjecaja razvoda su varijable ili čimbenici koji pomažu, ili ako nisu prisutni, otežavaju djeci da se prilagode novim uvjetima života. To mogu biti osobine djece i skrbnika, prilike ili organizacija života djece nakon razvoda braka roditelja. Obično se među moderatore ili zaštitne čimbenike svrstavaju varijable: rod i dob djeteta, zatim potpora koju dijete dobiva u sredini u kojoj živi, s kime dijete živi nakon razvoda i osobine roditelja-skrbnika (Čudina- Obradović i Obradović, 2006).

Rod djeteta: Sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća dokazano je da je rod djeteta važan moderator. Niz istraživanja koje je provela Mavis Hetherington (1978; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), pokazala su da razvod više pogađa dječake nego djevojčice, i to zato što nakon razvoda djeca uglavnom žive s majkom, pa dječaci zbog odsutnosti oca nemaju pravi model socijalizacije, a djevojčice koje žive s majkom na neki način su zaštićene.

Dob djeteta: Djeca koja su mlađa od tri godine ne mogu razumjeti obiteljsku krizu, a ona starija od devet godina imaju svoje viđenje odnosa među roditeljima, pa za njih razvod nije iznenađenje i reagiraju manje burno. No, djeca između treće i devete godine teško doživljavaju obiteljsku krizu, i za razvod često optužuju sebe.

Danas prevladava mišljenje da razvod uglavnom djeluje jednako negativno na djecu bez obzira na dob (Amato, 2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Potpora koju dijete dobiva u okruženju: Novim životnim uvjetima dijete će se prilagođavati brže i jednostavnije ako dobiva potporu. Programi u školi koji su predviđeni za djecu razvedenih roditelja, te rodbina, vršnjaci i škola, mogu povoljno djelovati na prilagodbu djeteta (Silitsky, 1996; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Terapijska pomoć je djelotvorna za djecu koja pogrešno smatraju da su svojim ponašanjem pridonijela razvodu roditelja. Bez obzira na to od koga potpora dolazi, ona je djeci potrebna i koristi njihovoj prilagodbi novim uvjetima života.

Rod roditelja-skrbnika: Smatra se kako je za dijete najbolje da živi s majkom, jer je emocionalna veza s majkom uspostavljena u ranom djetinjstvu važna za prilagodbu djeteta. Takvo je stajalište praksa spremno prihvatila, pa nakon razvoda u većini slučajeva sud imenuje majku skrbnikom djece. Suprotno tome, Hetherington i sur. (1998; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) tvrde da dodjeljivanje djece majkama nakon razvoda može biti štetno, jer ne vodi računa o spolu djeteta i potrebi modela identifikacije za dječake. Ipak, za djecu je najbolje da roditelji dijele skrbništvo, da su dio vremena s ocem, a dio s majkom, te da se oba roditelja brinu za djecu. Takav pristup omogućuje djeci kontakt s oba roditelja, dječaci imaju model za identifikaciju i istodobno oba roditelja sudjeluju u odgoju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Osobine roditelja-skrbnika: Doživljaj krize bit će veći ako roditelju koji nakon razvoda živi s djetetom nisu jasne uloge koje mora ostvariti u novoj situaciji, ako nije dovoljno sposoban da se suoči s različitim frustracijama, ako je prisiljen da se sam bori s problemima, da sam obavlja sve dužnosti ili ako nema emocionalnu i socijalnu potporu i pomoć u rješavanju različitih problema (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

5. RODITELJSKA MANIPULACIJA NAD DJECOM TIJEKOM RAZVODA BRAKA

Kako navode autori Buljan Flander i sur. (2002; prema Brajša-Žganec, Lopizić, Penezić, 2014), manipulacija djecom tijekom razvoda obuhvaća niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja, koji djetetu šalje negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanje djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta. Što je jača emocionalna povezanost između djeteta i roditelja koji manipulira, to će dijete biti pod jačim utjecajem roditeljskih neprimjerenih postupaka.

Roditelji koji manipuliraju svojom djecom su skloni zamijeniti uloge s njima, jer često imaju nejasno postavljene granice između vlastitih potreba i osjećaja, zbog čega djeca preuzimaju roditeljsku ulogu u obitelji nastojeću usrećiti i umiriti roditelje, dok bi zapravo trebalo biti obrnuto.

5.1. Posljedice roditeljske manipulacije

Autori Baker i Ben-Ami (2011; prema Buljan Flander i sur., 2014), smatraju da je osnovna svrha ocrnjivanja drugog roditelja poruka da roditelj ne voli dijete, iz čega dijete zaključuje da je nevoljeno i nevrjedno ljubavi. Jedan od glavnih prediktora niskog samopouzdanja kod djece je osjećaj nevoljenosti od strane roditelja, koja smatraju kako je njihova krivica što ih roditelji ne vole. Teorija privrženosti pruža okvir za razumijevanje povezanosti rane prihvaćenosti i brižnosti od strane skrbnika i kasnijih vjerovanja koje dijete ima o sebi, na kojima se kasnije temelje sve druge značajne veze (Buljan Flander i sur., 2014).

Steinberg (2006; prema Buljan Flander i sur., 2014), naglašava važnost identifikacije djeteta sa svakim od roditelja, te napominje kako dijete koje promatra kako je njegov roditelj odbačen i izložen samopreziru, samoodbacivanju i konfuziji, može se početi bojati da će zbog sličnosti s odbačenim roditeljem i samo biti jednog dana odbačeno. Otuđivanje od drugog roditelja i manipulacija potiču dijete da usvoji vjerovanje kako se vrijedi pouzdati isključivo u vodstvo i mišljenje roditelja koji manipulira, što smanjuje djetetovo povjerenje u samog sebe i druge ljude. Roditeljska manipulacija dovodi do depresije, sklonosti konzumiranja alkohola i

droge, te nesigurne privrženosti. Depresivnost i suicidalne ideacije česti su kod manipulirane djece u visokokonfliktnim razvodima braka, dok su osjećaji depresije povezani s vjerovanjem o nevoljenosti i napuštenosti od roditelja. Gubitak roditelja dodatno je otežan ako se djeci ne dopušta da tuguju za izgubljenim roditeljem, već ih se tjera da vjeruju kako je odvajanje od roditelja najbolja stvar koja im se dogodila. Sniženo samopouzdanje utječe na druge aspekte života pojedinca posljedično dovodeći do poteškoća u formiranju stabilnih veza te u osjećaju općeg zadovoljstva životom. Kako manipulirajući roditelji potiču poslušnost i prihvaćanje njihova pogleda na svijet, djeci nedostaje sposobnost nezavisnog mišljenja i osjećaj samoodređenja, nužnih za uspješno funkcioniranje kao odrasle osobe (Buljan Flander i sur., 2014). Djeca koja su izložena roditeljskoj manipulaciji imaju teškoća u testiranju stvarnosti i razaznavanju istine od laži jer zbog brojnih kontradiktornosti kojima su izložena, ne znaju što je istina i kome mogu vjerovati, nepovjerljivi su, sumnjaju u vlastite procjene, češće pokazuju teškoće interpersonalnog funkcioniranja, a često i sami usvajaju hostile stavove i manipulativna ponašanja prema drugima. Osjećaji odgovornosti i nemoći, vezano uz roditeljske sukobe, vrlo su štetni za djecu te umanjuju dječje osjećaje važnosti, kompetentnosti i snage. Djeca svoje neslaganje nerijetko prikrivaju pretjeranom poslušnošću i ugađanjem svakom od roditelja posebno te svima drugima oko sebe, što se u situacijama pretjeranih zahtjeva ili oslabljenih osobnih obrana može rezultirati regresivnim, iritabilnim ili agresivnim ponašanjem i izazvati probleme u socijalnom funkcioniranju (Buljan Flander i sur., 2014).

5.2. Roditeljska manipulacija i zlostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta

Strategije roditeljske manipulacije moguće je definirati kao niz roditeljskih postupaka koji namjerno ili nenamjerno utječu na potkopavanje odnosa djeteta i drugog roditelja (Baker i Ben-Ami, 2011; prema Buljan Flander i sur., 2014). Smatra se da roditelji koji koriste manipulaciju psihološki zlostavljaju svoju djecu jer pokazuju niz ponašanja koja bez sumnje direktno dovode do toga da se dijete osjeća beskorisno, oštećeno, ugroženo te da ga se koristi za ispunjavanje tuđih potreba, što je dio široko prihvaćene definicije psihološkog zlostavljanja (Binagelli, Hart i Brassard, 2001, str.6, prema Baker i Ben-Ami, 2011; prema Buljan Flander i sur.,

2014). Oblik manipulacije je također i lažna optužba za zlostavljanje djece, a posebno je opasna jer prisiljava institucije sustava da, u svrhu zaštite djeteta, reagiraju i odgovore izravno i brzo. Vrlo je štetno uključivanje djeteta u pravnu borbu, te dodatno pojačava već ranije navedeni nepovoljan utjecaj manipulativnih ponašanja roditelja na psihosocijalnu dobrobit djeteta (Buljan Flander i sur., 2014).

6. PRILAGODBA I OPĆA DOBROBIT DJECE

Kako se djeca i kojom brzinom prilagođavaju novom načinu života, najbolje se očituje u njihovu ponašanju, u reakcijama djece na razvod roditelja. Reakcije mogu biti različite s obzirom na snagu, ali i na trajnost, pa ih se često svrstava u tri skupine: inicijalne reakcije, kad djeca saznaju da im se roditelji rastaju; kratkotrajne reakcije, koje su prisutne i do dvije godine nakon razvoda; dugotrajne reakcije, koje mogu biti prisutne godinama i koje se mogu pretvoriti u životni stil (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

6.1. Inicijalne reakcije

Inicijalna reakcija predstavlja prvu reakciju djece na vijest da im se roditelji razvode. Snaga njihove prve reakcije ovisi o tome kakvi su bili odnosi među roditeljima, koliko je djeci bila poznata prava priroda odnosa među roditeljima i na koji način roditelji priopćavaju odluku o razvodu. Roditelji zbog straha od djetetove reakcije često znaju odgađati djeci reći da se žele razvesti, odluku o razvodu često priopćavaju nespretno i bez objašnjenja, a katkada se međusobno optužuju i okrivljuju. Djeca u većini slučajeva emocionalno ne prihvaćaju razvod, ni ne smatraju ga opravdanim (Čudina- Obradović i Obradović, 2006).

U stručnoj literaturi, autori Heizman i Freiland (1977; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) inicijalne reakcije različito klasificiraju, a to su: negiranje, bijes, nagodba, depresija, i prihvaćanje.

Negiranje: Djeca se povlače u sebe i sanjare o intaktnoj obitelji, o tome kako je bilo lijepo dok su svi bili zajedno i kako će i nadalje biti tako. Djeca odbacuju realnost i zamišljaju je onakvom kakvu bi ona željela, a ne kakva je ona neovisno o njihovim željama.

Bijes: Djeca vrlo brzo shvate da su njihove želje jedno, a realnost nešto posve drugo, te tada reagiraju bijesom. Provala bijesa i agresije, najviše je usmjerena na odrasle, posebno na one koji imaju ulogu sličnu roditeljskoj. To su prvenstveno nastavnici, ako se radi o djeci školske dobi, ali i svi ostali pojedinci koji predstavljaju autoritet.

Nagodba: Kada se djeca uvjere da se iskazivanjem bijesa i agresije izaziva agresija odraslih, ona nastoje postići nagodbu sa samim sobom: Bit će bolji, truditi će se u školi više, neće roditeljima stvarati probleme, pa će se roditelji pomiriti i sve će biti kao što je bilo prije.

Depresija: Kada djeca uoče da ni promjenama ponašanja ni bilo čime drugim ne mogu djelovati na odluku roditelja, često za razvod optužuju sebe. Žalosna su jer misle da su svojim ponašanjem povrijedila roditelje i često su sklona pretjerivati u samooptuživanju.

Prihvatanje: Djeca počnu razumijevati da će biti rjeđe s jednim roditeljem, obično s ocem, ali ne preostaje im ništa drugo nego da se nadaju kako će ostati u dobrim odnosima s roditeljem s kojim više neće živjeti u zajedničkom domu. Sve navedene faze emocionalnog reagiranja djece na razvod braka su nešto što djeca moraju proći nakon razvoda roditelja. U protivnom, ako djeca ne prođu sve navedene faze, u kasnijem razvoju mogu se pojaviti različiti problemi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

6.2. Kratkotrajne reakcije

U skupinu kratkotrajnih reakcija obično se ubrajaju reakcije djece koje traju do dvije godine nakon razvoda roditelja, a poslije polako nestaju (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U kratkotrajne reakcije ubrajamo: emocionalne reakcije, sliku o sebi, socijalnu prilagodbu, i kognitivni razvoj.

Emocionalne reakcije: Djeca snažno, emocionalno reagiraju na razvod roditelja povećanom agresijom i depresijom. Snaga emocionalne reakcije varira i ovisi o moderatorima, a prvenstveno ovisi o rodu djeteta. Pojačana depresija i agresivnost tipični su za djecu razvedenih roditelja bez obzira na rod, ali su reakcije

dječaka intenzivnije nego reakcije djevojčica. Moderatoru određuju intenzitet reakcije, a to je prvenstveno dob djeteta. Djeca različite dobi različito će doživjeti i različito emocionalno reagirati na razvod roditelja.

Slika o sebi: Razvod braka mijenja sliku koju djeca imaju o sebi. Djeca razvedenih roditelja nakon razvoda imaju niže samopoštovanje od djece koja žive s oba biološka roditelja (Amato, 2001; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Socijalna prilagodba: Tu spadaju odnosi i ponašanja djece prema drugoj djeci i prema odraslima koji nisu članovi obitelji. Dijete je socijalno prilagođeno nakon razvoda roditelja ako nisu zapažene promjene u ponašanju prema vršnjacima i odraslima te ako djeca ne pokazuju društveno neprihvatljivo ponašanje. Djeca iz razvedenih obitelji su manje društvena, imaju manje prijatelja i provode s njima manje vremena, nego djeca koja žive s oba biološka roditelja (Kinard i Reinherz, 1986; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Kao u slučaju emocionalnih reakcija, većina djece razvedenih roditelja, nakon određenog vremena riješi uspješno krizu prilagodbe i simptomi socijalne neprilagođenosti polako nestaju, a samo se kod manjeg broja djece zadrži duže vrijeme (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kognitivni razvoj: Nepovoljne posljedice razvoda će osjećati samo ona mala djeca čije se majke nisu mogle nositi s ekonomskim padom i povećanim obvezama, te su se pogoršali uvjeti opremljenosti doma i majčine uključenosti u odgoju, dok su najjači zaštitni čimbenici majčina potpora intelektualnom razvoju i njezino uspješno suočavanje sa stresom (Luster i McAdoo, 1996; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

6.3. Dugotrajne reakcije

Pod dugotrajnim reakcijama podrazumijevaju se oblici ponašanja koji postaju svojevrsan način življenja, te će biti svojstven pojedincima i u zreloj dobi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). U dugotrajne reakcije se ubrajamo: socijalno-ekonomski položaj u društvu, budući partnerski odnosi i bračna kvaliteta, te psihološka dobrobit djeteta u odrasloj dobi.

Socijalno-ekonomski položaj u društvu: Istraživanja autora Sun i Li (2002; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006), pokazuju da djeca iz razvedenih brakova postižu slabiji uspjeh u školi ili češće prekidaju školovanje, nego djeca koja

su živjela s oba biološka roditelja. Tako oni postižu nižu obrazovnu razinu nego djeca iz intaktnih brakova. Takva djeca su češće nezaposlena, a kada su zaposlena slabije su plaćena zbog nižeg obrazovanja pa postižu niži socioekonomski status (Amato i Cheadle, 2005; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Dva su objašnjenja te pojave. Prema prvome, razvod braka slabi motivaciju djeteta da postigne uspjeh pa je tako dijete slabije u školi i prestaje se dalje školovati, te postiže niži društveno-ekonomski položaj. Prema drugom objašnjenju, razvod braka znatno slabi životni standard i sprečava kvalitetan obrazovni razvoj djece. Roditelj-skrbnik, uglavnom majka, nema financijske mogućnosti za dugotrajno školovanje djece bez pomoći oca, a ta pomoć često izostaje. Djeca razvedenih roditelja, osobito starija, osim školskih obaveza često preuzimaju dio kućanskih poslova i vođenje obitelji pa nemaju dovoljno vremena za učenje, što se negativno odražava na njihov školski uspjeh. Mnoga djeca iz razvedenih brakova postižu visoko obrazovanje i dobar socijalno-ekonomski položaj, ali su u tim slučajevima postojali snažni zaštitni čimbenici, koji su umanjili negativne posljedice roditeljskog razvoda braka.

Budući partnerski odnosi i bračna kvaliteta: Promatrajući ponašanje roditelja tijekom svojega djetinjstva, djeca prihvaćaju stavove i ponašanje svojih roditelja, te kad su odrasli ostvaruju partnerske odnose u kojima se ponašaju na sličan način kao i njihovi roditelji.

Psihološka dobrobit djeteta u odrasloj dobi: Razvod i sukobi roditelja slabe psihološku dobrobit djeteta u odrasloj dobi, a je neposredna posljedica narušenih odnosa između djeteta i roditelja, jer roditeljski sukobi razaraju djetetovu emocionalnu povezanost s majkom, a sukobi i razvod razorno djeluju na povezanost s ocem. Dobri emocionalni odnosi s oba roditelja pokazala su se važnim čimbenikom za buduću psihičku stabilnost u odrasloj dobi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

ZAKLJUČAK

U ovom završnom radu je bio razmatran razvod braka, te kakve utjecaje razvod ima na dječji socioemocionalni razvoj. Dijete u ranom djetinjstvu, kroz komunikaciju sa svojim roditeljima, razlikuje izražavanje emocija, a oponašanjem roditelja stvara obiteljske obrasce ponašanja (Brajša-Žganec, 2003). Nadalje, hoće li dijete biti socijalno kompetentno ili ne, ovisi o njegovoj sposobnosti regulacije emocija, poznavanju i razumijevanju okoline, socijalnim vještinama te njegovoj sposobnosti da se ponaša u skladu s tim spoznajama (Brajša-Žganec, 2003). Kroz autoritativan roditeljski stil potičemo dječju kreativnost i autonomiju, motiviramo ga za daljnji napredak, te sa puno ljubavi i topline, ali i postavljanjem granica, razumijemo djetetove potrebe.

Vrlo je važno da dijete odrasta u zdravoj, poticajnoj obitelji, koja je puna razumijevanja, u kojoj se govori o novonastalim problemima, potiče na razgovor, te razvija sigurna privržena veza, koja je vrlo bitna za djetetov daljnji razvoj. Također, za djecu koja žive u obiteljima gdje se pojavljuju svade i povremeni sukobi, na njih konflikti ne moraju imati nepovoljan utjecaj, ako nisu neprijateljski, te se riješe sa pozitivnim zaključkom. No, destruktivni sukobi i svjedočenje njima, će dovesti do nepovoljnog utjecaja na djetetov socioemocionalni razvoj, a kasnije može povećati i vjerojatnost za niz psihičkih problema.

Djeca vrlo različito reagiraju u prilagođavanju na razvod roditelja. Neki to krizno razdoblje prebrode bez većih posljedica, dok se neka djeca bore sa emocionalnom regulacijom, a naposljetku imaju i emocionalnih teškoća. Zbog toga je bitno da roditelji djetetu daju jasno i primjereno objašnjenje zašto se razvode, da djetetu objasne što se događa, te da dijete razumije da će ga roditelji i dalje voljeti i brinuti se za njega, bez obzira na sam razvod braka.

Roditeljska manipulacija djecom je uvelike štetna, djeca tako postaju nepovjerljiva, a često i sami koriste manipulaciju u ponašanju prema drugima. Djeca koja su izložena roditeljskoj manipulaciji imaju teškoća u testiranju stvarnosti i razaznavanju istine od laži jer zbog brojnih kontradiktornosti kojima su izložena, ne znaju što je istina i kome mogu vjerovati, nepovjerljivi su, sumnjaju u vlastite procjene, češće pokazuju teškoće interpersonalnog funkcioniranja, a često i sami usvajaju hostile stavove i manipulativna ponašanja prema drugima. Osjećaji

odgovornosti i nemoći, vezano uz roditeljske sukobe, vrlo su štetni za djecu te umanjuju dječje osjećaje važnosti, kompetentnosti i snage (Buljan Flander i sur., 2014). Na kraju rada je navedena prilagodba i opća dobrobit djece, te inicijalne, kratkotrajne i dugotrajne reakcije djece koje se pojavljuju tokom procesa razvoda braka.

Smatram da je vrlo bitno dijete prvenstveno zaštititi od nepovoljnih utjecaja razvoda braka, razjasniti mu sve nedoumice vezane uz razvod, a najbitnije od svega, pričati s djetetom u procesu razvoda braka, tako da je dijete upoznato s time što slijedi tijekom, a i nakon razvoda. Djeca čiji roditelji ne razgovaraju s njima o razvodu, zatvaraju se u sebe, što kasnije rezultira problemima u ostvarivanju novih emocionalnih veza i nepovjerljiva su. Naposljetku, za djecu je važno da znaju da ona nisu ni u kom slučaju krivci za razvod braka.

Razvod braka različito utječe na djecu, a to najviše ovisi o djetetovoj dobi. Djeca na razvod roditelja reagiraju jakim emocijama tuge, ljutnje, tjeskobe, straha, a manifestiraju različite probleme u mentalnom i fizičkom zdravlju, ponašanju, te akademskom postignuću, dok specifične reakcije i problemi mogu varirati ovisno o dobi djece. Većina ovih problema prestaje nakon nekog vremena, iako za manji postotak djece negativne posljedice razvoda braka mogu imati dugoročne posljedice, te se protegnuti i sve do odrasle dobi. Roditeljska uključenost u dječje aktivnosti, iskazivanje topline i ljubavi, osiguravanje odgovarajućeg vodstva i nadzora, kao i primjerena roditeljska suradnja mehanizmi su za koje se pokazalo da štite djecu od negativnih utjecaja razvoda (Buljan Flander i sur., 2014).

LITERATURA

1. Andrilović, V. i Čudina-Obradović, M. (1994) *Osnove i opće razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga
2. Berk, E. L. (2008) *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Zagreb: Naklada Slap.
3. Brajša-Žganec, A. (2003) *Dijete i obitelj-emocionalni i socijalni razvoj*. Zagreb: Naklada Slap
4. Brajša-Žganec, A., Lopižić, J., Penezić, Z. (2014) *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*. Jastrebarsko: Naklada Slap
5. Brajša, P. (1998) *Umijeće življenja udvoje – sve o braku*. Mjesto izdavanja: Histria Croatica C.A.S.H.
6. Buljan Flander, G.; Jelić Tuščić, S.; Matešković, D. (2014) *Visokokonfliktni razvodi: djeca u središtu sukoba // Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva/ Brajša-Žganec, Andreja ; Lopižić, Josip ; Penezić, Zvezdan (ur.)*. Zagreb: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo, str. 375-394.
7. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2006) *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden Marketing
8. Duck, S. (1998) *Human Relationships*. Mjesto izdavanja: Sage Publications
9. Goodyer, I. M. (1990) *Life experiences, development and childhood psychopathology*. Mjesto izdavanja: John Wiley & Sons
10. Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983) Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. U P. H. Mussen, & E. M. Hetherington, *Handbook of Child Psychology: Vol. 4. Socialization, Personality, and Social Development*, broj 4 (str. 1-101) New York: Wiley.
11. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004) *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi; Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb: Golden Marketing

ČLANCI

1. Amato, P. (2000) Children of divorce in the 1990s: an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 355-370.
2. Amato, P. R., & Keith, B. (1991) Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26-46.
3. Čavarović-Gabor, B. (2008) Razvod braka obitelji i simptomi traume kod djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1), 69-91.
4. Gottman, J. M. (1993) The roles of conflict engagement, escalation, and avoidance in marital interaction: A longitudinal view of five types of couples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(1), 6-15.
5. Lengua, L. J., Wolchik, S. A., Sandler, I. N., West, S. N. (2000) The additive and interactive effects of parenting and temperament in predicting adjustment problems of children of divorce. *Journal of Clinical Psychology*, 29, 232-244.
6. Lopez, F. G., Melendez, M. C., Rice, K. G. (2000) Parental divorce, parent-child bonds, and adult attachment orientations among college students: A comparison of three racial/ethnic groups. *Journal of Counseling Psychology*, 47 (2), 177-186.

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK U ČAKOVCU

IME I PREZIME STUDENTICE: ANJA VAĐON

MATIČNI BROJ:

Ja, Anja Vađon, izjavljujem da sam ovaj završni rad pod nazivom "Razvod braka i dječji socioemocionalni razvoj", izradila samostalno uz vlastito znanje, uz pomoć stručne literature i uz pomoć svoje mentorice.

Potpis: